

POČÁTEK NORMALIZACE JAKO ČAS KOLÍSÁNÍ IDENTITY PÍŠÍČHO NOVINÁŘE – KONFORMITA, SAMIZDAT NEBO EXIL?

Petr Orság, Jakub Končelík

Studie vznikla v rámci výzkumného záměru MSM0021620841 Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika.

The occupation of Czechoslovakia in August 1968 initiated the period of so-called “normalization”. This brought with it a new media policy which was at first unsuccessful despite the Communist Party of Czechoslovakia attempts to seize control through renewal of the censorship board as well as legal renewed censorship of journalists. Censors finally obtained an actual influence on media operations as a consequence of massive purges in personnel. Hundreds of rebellious journalists were hereby forced to abandon their reporting profession. The majority of the journalists were forced under pressure to accept institutional supervision and a return to the role of loyal servants of the regime. The remaining minority of journalists who refused to collaborate with the regime often contributed to the development of alternative communication systems which began to affect the information monopoly of the regime; including amongst other things via so-called “Samizdat” periodicals. These were published by not only proscribed journalists and writers but also by musicians, scientists as well as by individuals without previous experience in publishing. The second branch of alternative information space was the exile media which particularly starting at the end of the 1970s (after the emergence of Charter 77) began to intensively cooperate with the domestic opposition and spread uncensored information.

Keywords: normalization, occupation of Czechoslovakia, Communist Party of Czechoslovakia, censorship of journalists

Úvod

Rok 1968 znamenal pro československá média i novináře zásadní přelom v jejich postavení i (sebe)identifikaci. Vedení KSČ v čele s novým prvním tajemníkem Alexandrem Dubčekem v dubnu 1968 zveřejnilo tzv. *Akční program*, kterým se přihlásilo k rozsáhlým reformám a ke svobodě slova. Novináři se v reformním snažení stali Dubčekovými přímými spojenci a média do značné míry převzala společenskou odpovědnost za postoje veřejnosti k fungování mocenských struktur. V červnu zanikl cenzurní úřad a cenzura byla zákonem zcela zakázána. (podrobněji KONČELÍK – VEČEŘA – ORSÁG 2010) Postupně se formovalo veřejné mínění – občanské společnosti dal asi nejzřetelnější výraz manifest *Dva tisíce slov z léta 1968* (podrobněji KONČELÍK 2008) – a KSČ ztratila při řízení médií svou vedoucí úlohu. Obrodný proces vyvolával v zemích sovětského bloku obavy, které vyústily v srpnu 1968 v okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy.

Vedení KSČ se v tzv. Moskevském protokolu zavázalo k „*ovládnutí sdělovacích prostředků tak, aby plně sloužily věci socialismu*“,“¹ na přelomu srpna a září 1968 založilo Úřad pro tisk a informace (ÚTI) a legislativně obnovilo cenzuru. (podrobněji KONČELÍK 2009)

Přestože ale režim obestavěl svobodné psaní institucionální bariérou, až do jara 1969 novináři, spisovatelé i umělci působili v relativně otevřeném tvůrčím prostředí. ÚTI si nezískal dostatečný respekt,² proto režim volil jiné cesty – represí a existenční tlak.³ Federalizace Československa v lednu 1969 znamenala vhodnou záminku k personálním čistkám v řadách novinářů a ty skutečně odstartovaly již s počátkem roku 1969,⁴ likvidační charakter získaly ale až poté, co Alexandra Dubčeka ve funkci prvního tajemníka vystřídal Gustáv Husák. Ten se otevřeně přihlásil k zásadnímu omezování svobody slova: „*Když si strana nezabezpečí svůj rozhodující ideový vliv na rozhlas, na televizi, na tisk, nemůže svou úlohu v tomto státě splnit*.“⁵ I v médiích začalo období tzv. normalizace. (Podrobněji DOSKOČIL 2006)

¹ Srov. Protokol z jednání delegací SSSR a ČSSR 23.–26. srpna v Moskvě, bod 4. (VONDROVÁ – NAVRÁTIL 1996:272) „*Ruský text protokolu použil termínu ‚vládníje‘ a to se nedalo přeložit jinak než jako ovládnutí, což ve skutečnosti vyjadřovalo fakt, jak Sověti chápou práci s médii.*“ (DUBČEK 1993:221)

² Předseda Ústředí novinářů ČSSR Vladimír Kašpar: „*Vzali jsme na vědomí [ÚTI] a přirozeně jeho kontrolně represivní činnost považujeme za dočasnou. Je pro nás určitým bojovým polem a zůstane, pokud bude trvat.*“ (Národní archiv (NA), fond ASYN. Ústředí, schůze z 28. 2. 1969)

³ Změna role médií a postavení novináře ve společnosti nastartovaná ‚pražským jarem‘ byla velmi hluboká a měla značnou setrvačnost. V prvních měsících po intervenci tak selhaly snahy o uplatnění zažitých mechanismů institucionálního řízení médií – urychleně přijatý zákon znovuumožňující cenzuru ani vznik nové cenzurní organizace nesplynily očekávání. Úspěch přinesl až mocenský tlak na vydavatelství a personální politiku redakcí; tj. represivní zásahy vůči médiím včetně zákazu některých titulů a individuální postup proti novinářům v podobě rozsáhlých čistek.

⁴ NA, fond KSČ ÚO 02/1, sv. 88, arch. j. 142, b. 9, opatření ke zlepšení stranického a státního řízení tisku, rozhlasu a televize ze dne 7. 1. 1969.

⁵ Nazývat věci pravými jmény. Ze závěrečného slova tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka na zasedání ÚV KSČ 17. 4. 1969: „*Pro lidi, kteří v krizové situaci, jaká je dnes, zneužívají svobody a demokracie proti zájmům státu a socialismu, třeba zde přivřít okno. Pro nepřátele socialismu nemůže být žádná svoboda. [...] V souvislosti s tím se mluví o svobodě. Svobodu pro skupinku lidí? Aby cokoliv dělala bez ohledu na státní zájmy, a má-li legitimaci, bez ohledu na linii strany? Absolutně anarchistický výklad svobody, netřídní, nemarxistický.*“ (HOŘENÍ 1976:200)

Cenzura

Federalizace transformovala ÚTI ve dva republikové cenzurní orgány – na Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI) a Slovenský úřad pre tlač a informácie. Ty uplatňovaly následnou cenzuru a pouze u vybraných médií v některých případech (například při výročních intervencích) přistupovaly k režimu cenzury předběžné. Pilířem nového mediálního systému tak byla autocenzurní aktivita autorů a novinářů, což vedlo k návratu služebnosti a uniformity jako základních prvků normalizační žurnalistiky. Tisková norma z roku 1966 (ještě nedávno novináři považovaná za brzdu dalšího vývoje) se postupně stávala nejdůležitějším nástrojem snah o udržení svobody slova. Předmětem kritiky bylo působení ČÚTI – novináři navrhli zřízení kolegia, které by aktivity ČÚTI sledovalo a dozorovalo. (NA, fond ASYN. Ústředí, schůze z 28. 2. 1969) K tomu ale nedošlo, cenzurní orgán své postavení naopak dále posiloval a na počátku roku 1970 měl již 133 pracovníků a legislativní oporu v zákonech č. 127/1968 Sb., č. 81/1966 Sb. a č. 71/1967 Sb. a v zákoně ČNR č. 2/1969 Sb. a později též č. 132/1974 Sb.⁶ (Znění zákonů www.koncelik.eu) Ve své činnosti se řídil usneseními stranických orgánů a opatřeními vlády – mimo jiné řídil hospodaření papírem a rozhodoval o platových podmínkách práce novinářů.⁷ Vláda připravovala obnovení režimu předběžné cenzury,⁸ ale tento návrh nebyl uskutečněn – Husákově vedení se rozhodlo, že lepších výsledků dosáhne skrze personální opatření.

Čistky v médiích

Podstatu těchto snah vystihuje materiál KSČ z května 1969: „*Nejprve zavést pořádek ve stranickém tisku, [...] prosadit, aby [vlády] zamezily zneužívání [médií] proti zájmům státu a společnosti, konečně stranicky zavázat komunisty v ostatních vydavatelstvích, aby si uvědomili odpovědnost za obsah vydávaných periodik. [...] V centrálně vydávaném stranickém tisku byly provedeny zásadní kádrové změny ve vedení redakcí, které umožní obejít se zde bez cenzury a přejít od dosavadního způsobu informování k bojovné stranické publicistice.*“⁹ Personální čistky vycházely ze striktně formulovaného požadavku sovětského Brežněvova vedení, které na mezinárodních jednáních opakovaně zdůrazňovalo, že obnovení kontroly nad médií považuje za principiální krok. KSČ se tlaku z Moskvy definitivně podřídila po tzv. hokejových událostech a obvinila Československou televizi i několik časopisů (*Listy*, *Politika*, *Reportér* a *Zitřek*) z rozpoutávání protisovětských nálad. Současně byl z funkce odvolán předseda ČÚTI Josef Vohnout a od 4. 4. 1969 byl na jeho místo jmenován Josef Havlín (od začátku září 1969 jej nahradil Vlastimil Neubauer). Dále se vedení KSČ soustředilo na to, aby získalo pod kontrolu stranický tisk – k 19. 4. 1969 byl z funkce šéfredaktora *Rudého práva* odvolán umírněný Jiří Sekera a vedení deníku převzal Miroslav Moc, 22. 4. 1969 byli odvoláni šéfredaktoři *Nové myslí* (místo Karla Růžičky nastoupil Jan Fojtík) a *Květů* (Vladimíra Stu-

chla nahradil Jan Zelenka). (DOSKOČIL 2009) Téhož dne nové vedení KSČ zastavilo i vydávání *Politiky*, protože „*tento časopis přes několikerou opakovanou kritiku obsahoval dále články, které byly v rozporu s politikou strany.*“ (NA, fond KSČ ÚO 02/1, sv. 92, arch. j. 154, b. 11) Místo něj zřídilo týdeník pro politiku, vědu a kulturu *Tvorba*, který vyšel poprvé 2. 9. 1969 a měl pod vedením Jiřího Hájka „*sehrát hlavní roli v boji s protistranickými a protisocialistickými názory.*“ (DOSKOČIL 2009) Podobně postupovalo Husákově vedení i při přebírání kontroly nad kulturními časopisy. V květnu 1969 byly zastaveny *Listy*, poté *Plamen*, obnovená *Tvář* i *Dějiny a současnost*. (BLÁHOVÁ 2005:520) Postupná likvidace literárních periodik ale paradoxně vytvářela podmínky pro rozvoj samizdatu.¹⁰

Zásadní význam pro návrat novinářů do podřízeného vztahu ke KSČ měl text *Slovo do vlastních řad* autorů Jana Fojtíka a Jiřího Stana. (In *Rudé právo*. Číslo 114, ročník 49 ze dne 17. 5. 1969, s. 1 a 2) Provolání rozdělilo novinářskou obec na dvě skupiny – na ty, kteří jej podepsali a deklarovali tak ochotu ke spolupráci s novým vedením KSČ, a na ostatní, kteří nepodepsali. V druhé, vnitřně nesoudržné skupině byli jak novináři, kteří se ještě „nezorientovali“, tak přímí odpůrci normalizace. Fakticky právě až podpisy *Slova do vlastních řad* umožnily Husákově vedení zahájit dosud odkládanou plošnou čistku v médiích – vymezily skupinu loajálních mediálních pracovníků dostatečně početnou na to, aby umožnila vyměnit vedení rozhodujících médií, provést personální změny v redakcích a ovládnout je. Signatáři *Slova do vlastních řad* v krátkém čase obsadili rozhodující funkce, žádaná místa zahraničních zpravodajů nebo dostali možnost se ve státním či stranickém aparátu podílet na realizaci nové (nejen mediální) politiky – připomeňme např. Karla Douděru, Jana Fojtíka, Zdeňka Hoření, Bohuslava Chňoupka, Miroslava Moce, Vladimíra Soleckého, Jiřího Stana, Otakara Svěřčinu, Oldřicha Švestku, Josefa Valentu nebo Jana Zelenku.

Podobně se podařilo opanovat i Svaz českých novinářů (SČN) a vyloučit z něj „představitel pravcového oportunismu“. Mimořádný sjezd SČN v červenci 1969 rozpustil svou pražskou organizaci a předal řídicí pravomoci komisi pověřené přípravou řádného sjezdu, jejíž složení zaručovalo zásadní vliv nového vedení KSČ na novinářskou organizaci – v jejím čele stanul Josef Valenta, šéfredaktor *Života strany*. „*Členská komise Svazu vyloučila ze Svazu 255 agresivních pravičáků a ukončila členství u jejich 150 nejbližších souputníků. Významným politicko-organizačním opatřením, které výrazně přispělo ke zpevnění naší organizace, byla výměna novinářských průkazů. Při ní odešlo ze Svazu 807 členů.*“ (VALENTA 1972:16)

Tlak na personální politiku se režimem osvědčil – kritické hlasy proti úpravám role a postavení médií ve společnosti po dubnu 1969 téměř umlkly. Na pozadí demonstrací 21. 8. 1969 vyšel jako poslední zřetelný a hlasitý veřejný vystoupení proti nastupující normalizaci manifest *Deset bodů*, ve kte-

⁶ NA, fond ČÚTI, k. 11. Zpráva o vývoji působnosti a o dalších směrech činnosti Českého úřadu pro tisk a informace ze září 1977.

⁷ Tamtéž. S odkazem na záznam 4. schůze Předsednictva vlády ČSR ze dne 13. 11. 1969 a výnos Federálního ministerstva práce a sociálních věcí ze dne 29. 1. 1971 č. j. F-II (3-71-7308/IV).

⁸ „*Podle návrhu zásad zavedení předběžné cenzury podle usnesení vlády č. 66/D z 2. dubna 1969 se počítalo se zavedením předběžné cenzury ve všech denících, časopisech a zpravodajském filmu.*“ (ADAMOVIČ 2004:286)

⁹ NA, fond KSČ ÚO 02/1, sv. 93, arch. j. 156, b. 1; ze dne 6. 5. 1969; Opatření v oblasti hromadných sdělovacích prostředků.

rém nesourodá skupina členů KSČ i nestraníků (Rudolf Battěk, Václav Havel, Luboš Kohout, Karel Kyncl, Michal Lakatoš, Vladimír Nepraš, Luděk Pachman, Ludvík Vaculík a Josef Wagner) mj. odmítla cenzuru.¹¹ KSČ proti autorům zasáhla mocensky – Luděk Pachman, Jan Tesař a Rudolf Battěk byli zatčeni (BLAŽEK 2005:26) – a završila tak své úspěšné tažení proti svobodě slova. Převzetí absolutní kontroly nad médii skrze dobře organizovanou personální politiku (a to během necelého roku po dubnu 1969!) může sloužit jako vzor úřední, shora řízené totalizující operace. V jejím rámci se každý z novinářů ocitl na životní křižovatce, ze které vedly jen tři cesty.

Cesta první: Konformita

Novináři se rozdělili na dvě v zásadě proti sobě stojící skupiny: ta první, početnější, konformistická a s režimem loajální, postupně vytěsnila tu druhou – mimo profesi, do samizdatu a exilu.

Když se řízení rozhodujících médií ujali stoupenci tzv. ‚zdravého jádra‘ v KSČ, nová vedení redakcí pak stejnou agresivní personální politikou uplatnila i na řadové redaktory a zajistila provedení čistek i mezi novináři, kteří nebyli členy KSČ. Novinář, který se rozhodl v médiích zůstat, věděl, čemu se přizpůsobuje – že jeho jediným přijatelným životním postojem je deklarativní podpora novému Husákovu vedení KSČ. Tato ‚základní podmínka‘ spolu s nuceným odchodem mnoha zkušených novinářů mimo profesi a silným důrazem na propagandistické zaměření jednotlivých listů znemožňovala provozovat žánrově a obsahově kvalitní žurnalistiku – pro normalizační média se stal charakteristickým uniformní a servilní obsah.

Jakkoliv ale po provedení čistek zůstávala personální politika základní konstitučním kamenem ovládnutí médií, režim hrubou represí při ‚očišťování‘ médií od ‚nedůvěryhodných‘ doplnil i hmotným zvýhodňováním konformních a loajálních novinářů – kromě prebend ve formě dobře placených funkcí byl připraven i nový systém odměn umožňující novináře ocenit za angažované psaní: „*V květnu 1970 rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ na návrh Vasilu Bilaka o korupci redaktorů v podobě nového platového řádu a honorářových fondů tiskových periodik, rozhlasu a televize: vyčlenilo deset milionů korun ze státního rozpočtu a sedmáct milionů z hospodaření vydavatelství, aby tak zvýšilo motivaci novinářů a redaktorů k politické angažovanosti.*“ (CYSAROVÁ 2002:532)

Obecně ovšem platí, že zkušení novináři i elévové si byli vědomi, že nástupem do redakce uzavřeli s režimem nepšnou smlouvu a deklarovali ochotu i závazek psát v duchu ideové, formální i věcné linie KSČ. Novinářská obec se ve své většině novým podmínkám přizpůsobila – přestože za normalizace nebyl žádný novinář za svou žurnalistickou činnost přímo ohrožen na životě (jako např. v 50. letech), přestože novinářům hrozilo jen snížení kvality života nebo osobní, či rodinné nepohodlí. Normalizační personální politika v médiích tak pro totalitní moc znamenala jednoznačný úspěch.

Cesta druhá: Samizdat

Pro část novinářů, kteří se aktivně podíleli na rozvoji veřejné sféry během pražského jara a identifikovali se s emancipací médií z podřízeného postavení vůči politické moci, znamenal počátek normalizace konec jejich veřejného působení – spolupráci s normalizačním režimem považovali za zradu ideálů a volili raději odchod z profese, přestože často znamenal zásadní existenční starosti. Museli totiž čelit nejen propouštění ze stávající redakce, ale i z dalších zaměstnání¹² a často i úřední a policejní šikaně. Někdejší renomovaní reportéři a publicisté se měnili v nekvalifikované dělníky a mnohdy i vězně Husákovu režimu. Ztráta kontaktu s veřejností (a většinou i s bývalými kolegy a spolupracovníky, kteří zůstali v čistkami ochromených redakcích) mnohé z nich přivedla ke vznikajícím paralelním společenským strukturám, uvnitř i vně tehdejšího Československa.

Proskribovaní novináři, kteří se nechtěli smířit se zákazem publikovat, stáli v zásadě před dvojitou volbou. Tou první byla možnost zapojit se do nelegálních aktivit domácí nezávislé kultury, jež postupně stvořila mnoho proudů a forem. Průvodním jevem riskantního působení v těchto strukturách bylo většinou pronásledování represivními složkami režimu. Druhou možností byl odchod do exilu. První volba byla navíc s druhou provázána – řada těch, kteří se rozhodli zůstat a působit v opozičních strukturách, musela stejně po čase v důsledku represí z vlasti odejít.

Jedním z konkrétních projevů konstituování tohoto alternativního prostoru v Československu byla samizdatová tvorba¹³ (režim ji označoval jako ilegální, protizákonnou či závadovou). Těch, kteří po nástupu Gustáva Husáka k moci nemohli oficiálně publikovat, bylo několik set a postupně přibývali další. První samizdatová periodika měla spíše charakter sborníků a almanachů, jejichž vydávání bylo, s ohledem na tlak režimu a minimální technické možnosti, nepra-

¹⁰ „*V průběhu jednoho roku (zastavením Listů počínaje – v květnu [1969] – a likvidací Hostu do domu – na jaře 1970 – konče) je literární tisk prostě zrušen jako takový. Současně probíhá (pomaleji) obsazování knižní distribuce (Knižní velkoobchod, n. p. Kniha), takže od konce roku 1969 lze zahájit masové makulování nepohodlných knih. Na přelomu roku 1972/1973 je tento ničivý úder v podstatě dokonán. [...] Rokem [19]71 se ustavuje ovšem i v řadách ‚distančních‘ autorů [...] ona literární svépomoc, jež [...] do konce roku 1972 vyústí v ‚samizdat‘.*“ (GRUŠA 1992:10-14)

¹¹ [Deset bodů adresovaných FS ČSSR, ČNR, Federální vládě, vládě ČSR a ÚV KSČ] Stránky spisovatele Ludvíka Vaculíka. Dostupné z [http://ludvikvaculik.cz]: „*Pohrdáme cenzurou, jejíž zavedení nás zařadilo mezi politováníhodné národy, které nesmějí mluvit k sobě ani k světu. [...] Prohlašujeme zřetelně, že právo nesouhlasit s císařem a vládou je odvěké přirozené právo člověka.*“

¹² Srov. např. informaci o stavu stranických organizací ve vybraných denících a časopisech po skončených pohovorech ze dne 8. 12. 1970: „*Bývalý šéfredaktor [Zdeněk] Fořt i jako výčepní se snažil ovlivňovat stranickou organizaci v Zemědělských novinách. [...] Před pohovory (ale i později) odcházeli pravidelně, pokud se jim to podařilo, na místa propagačních referentů do závodů, do knihoven, osvětových zařízení, k taxislužbě, do pohostinství, k manuální práci, na stavbu pražského metra apod. Ojedinele na pracoviště akademie věd. Překvapení u plzeňských soudruhů vyvolalo umístění praviceho exponenta [Jana] Vencovského, který nastoupil jako pedagog na fakultu osvěty a novinářství v Praze.*“ (NA, fond 02/7, sv. 41, arch. j. 66, inf 1)

¹³ Slovník mediální komunikace definuje samizdat jako „*tištěná a psaná díla [rozšiřovaná] v malém počtu exemplářů nezávisle na státní moci [formou kopírování] s cílem zpřístupnit umělecké a společenské názory a ideje nerefléktované a neuplatnitelné z různých důvodů (zejm. politických) v [běžné] distribuci. [...] Pojem zavedl na poč. 50. let 20. stol. rus. spisovatel Nikolaj Glazkov, když do rozmnoženin svých cenzurou zakázaných básní vepisoval Samsejbaizdat – v parodii tradičních názvů nakladatelství (např. Politizdat nebo Jurizdat).*“ (REIFOVÁ 2004:220)

videlné. Výraznější rozvoj přišel až se zveřejněním provolání *Charty 77*, mezi jejímiž signatáři byly i čtyři desítky novinářů a publicistů (například Jiří Dienstbier, Luboš Dobrovský, Jiří Hanák, Karel Kyncl, Jiří Lederer, Jan Petránek, Jiří Ruml, Věra Šťovíčková, Olga Šulcová či Rudolf Zeman). (CÍSAŘOVSKÁ – PREČAN 2007:337-378)

Signatáři *Charty 77* byli vedle policejní perzekuce vystaveni také silné propagandistické kampani normalizačních médií v čele s *Rudým právem*. A zejména potřeba oponovat režimní propagandě vedla opozici k vytváření náhradního informačního systému. Vydávání periodik přitom představovalo nejkomplicovanější oblast samizdatové produkce. Snaha zachovávat periodicitu byla limitována řadou faktorů. Vedle utajení před represivním aparátem režimu museli redaktoři zajistit vydávání výrobně-technicky, finančně a obsahově, což bylo v ilegálních podmínkách obtížné. Periodicita často variovala, nejvyšší frekvence vydávání byla přibližně jednou za 14 dnů, častější byly měsíčníky, čtvrtletníky či almanachy s nižší periodicitou. (Podrobněji POSSET 1991)

Husákovo vedení se na samizdat výrazněji zaměřilo právě v souvislosti s *Chartou 77*, kdy začala tato periodika pravidelně přinášet necenzurované informace a nezávislou publicistiku a narušovala tak informační monopol režimu. Intenzita represí proti tvůrcům samizdatu byla v různých údobích různá – po roce 1977 zaznamenal Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných takových případů soudních procesů a uvěznění více než padesát. (Podrobněji GRUNTORÁD 2001:500)

Cesta třetí: Exil

Značná část novinářů v důsledku politických čistek odešla do exilu – hned z kraje normalizace jich bylo na 180¹⁴ (např. Milan Schulz, Rudolf Ströbinger, Hanuš Štern, Bedřich Utitz, Sláva Volný, či Viola Fischerová). Nejčastěji směřovali do Spolkové republiky Německo a do Švýcarska. Přirozeným centrem exulantů se stalo mnichovské *Rádio Svobodná Evropa* (možnosti získat zde stálé zaměstnání byly ovšem omezené), mnozí další stáli u založení nových exilových titulů, které doplnily periodika již zavedená z dřívějších období. (ORSÁG 2009) Řada posrpnových titulů významně ovlivňovala veřejnou debatu v československé exilové komunitě a rozvíjela témata, o nichž bylo v normalizovaných médiích zapovězeno psát. Kromě toho exilová periodika, vedle domácího samizdatu (a posléze i ve spolupráci s ním), přispívala k udržování kontinuity nezávislé publicistiky a kultury.

Posrpnoví exulanti rozvíjeli intenzivní kontakty s domácí opozicí a dokonce některé nově zakládané exilové časopisy do Československa ilegálně dopravovali. Zhruba od poloviny 70. let začali v exilových periodikách více publikovat i domácí zakázaní autoři, čímž se vazba domova s exilem ještě posilovala. Vzájemná komunikace se umocnila po vzniku *Charty 77*, která oživila jak exilové hnutí obecně, tak exilová periodika coby komunikační platformu pro šíření necenzurovaných informací. U jednoho z prvních vrcholů interakce domova a exilu stál Pavel Tigrid – dvě čísla pařížského *Svědectví* (č. 59/1979 a č. 62/1980) sestavili domácí

opoziční a undergroundoví spisovatelé a publicisté přímo v Praze.

Redaktoři a vydavatelé exilových periodik ve svobodném světě museli čelit mnoha obtížím. Mocenské politické tlaky sice pominuly, na jejich místo však nastoupily potíže ekonomického charakteru. Kromě toho museli mnozí z redaktorů exilových periodik čelit diverzním aktivitám agentů Státní bezpečnosti působících na Západě. (ORSÁG 2008) Obtížné bývaly zejména počátky vydávání jednotlivých titulů – dokud se nedařilo pokrýt režijní náklady alespoň omezenou sítí předplatitelů a z inzerce. Redakci exilového periodika tvořili většinou jednotlivci, kteří pracovali zdarma či za minimální odměnu a ve svém volném čase. Nové exilové časopisy vznikající v prvních měsících po srpnu 1968 byly převážně servisními tituly pro nově přichozí uprchlíky. Už v tomto období však exulanti zakládali i časopisy s vyšší ambicí – například mnichovský měsíčník *Text*, vzniklý v roce 1969, který se chtěl stát diskusní platformou pro exulanty všech generací a názorových proudů. V jeho redakci se sešla řada výrazných publicistů (Antonín Jaroslav Liehm, Josef Jedlička, Karel Jezdinský, či Adolf Müller). I tento obsahově náročnější projekt však po necelých třech letech zanikl. To byl častý osud exilových periodik: téměř všechna trvale čelila existenčnímu ohrožení – byla vydávána bez dostatečného finančního a technického zázemí, musela spoléhat na příjmy z předplatného, drobné inzerce či na občasně finanční příspěvky mecenášů.

Shrnutí

Normalizace přinesla novou mediální politiku. Institucionální a legislativní nástroje řízení médií ale selhaly, cenzurní úřad nedokázal přinutit novináře, aby akceptovali dohled založený na pravomocích delegovaných novou legislativou. Skutečný vliv získal až s podporou masivních personálních čistek. Během nich opustily novinářské povolání stovky žurnalistů. Existenční tlak na novináře oživil institucionální dohled a umožnil soustavou hmotných pobídek rozběhnout prorežimní propagandu. Po novinářích, kteří chtěli dál působit v oficiálních médiích, vyžadoval režim bezpodmínečnou loajalitu – a většina se podřídila. Mocenské opakování médií vyvolalo postupný vznik alternativních komunikačních systémů nezávislých na kontrole státu, jež narušovaly jeho informační monopol. Jedním z produktů těchto paralelních struktur byla samizdatová periodika. Na jejich vydávání se vedle mediálně zkušených profesionálů (jako byli proskribovaní novináři, ale i umlčení spisovatelé, hudebníci, vědci) podíleli i amatéři bez předchozích publikačních zkušeností. Druhou větví alternativního informačního prostoru byla exilová média, která zvláště po vzniku *Charty 77* začala intenzivně spolupracovat s domácí opozicí a šířit necenzurované informace.

Literatura

ADAMOVIČ, Karolina (2004): *Cenzurní zásahy do české kultury v letech 1948–1989*. In MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav (eds): *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Praha: Karolinum.

¹⁴ NA, fond KSČ ÚO 02/1, PUV KSČ 1971–1976, sv. 27, arch. j. 28, b. 6; Příprava VI. sjezdu československých novinářů, předloženo 10. ledna 1972.

- BLÁHOVÁ, Kateřina (2005): *Mezi literaturou a politikou. Souvislosti českého literárního života 1958–1969*. In Soudobé dějiny. Ročník 2002, číslo 3–4, s. 495–520.
- BLAŽEK, Petr (ed.) (2005): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Praha: Ústav českých dějin FF UK, Dokořán.
- CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (eds.) (2007): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Svazek 3, Přílohy. Praha: ÚSD AV ČR.
- CYSAŘOVÁ, Jarmila (2002): *Československá televize a politická moc 1953–1989*. In Soudobé dějiny. Číslo 3–4, ročník 2002, s. 521–537.
- DOSKOČIL, Zdeněk (2006): *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*. Praha–Brno: ÚSD–Doplňek.
- DOSKOČIL, Zdeněk (2009): *Jízda do normalizačního tunelu*. In Literárky v síti. Dostupné z [<http://www.literarky.cz/?p=clanek&id=3042>].
- DUBČEK, Alexander (1993): *Naděje umírá poslední*. Praha: Svoboda–Libertas.
- GRUNTORÁD, Jiří (2001): *Samizdatová literatura v Československu sedmdesátých a osmdesátých let*. In ALAN, Josef – BITROCH, Tomáš (eds.): *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945–1989*. Praha: Lidové noviny, s. 493–507.
- GRUŠA, Jiří (1992): *Cenzura a literární život mimo masmédia*. Praha: ÚSD.
- HOPPE, Jiří (2004): *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 11. díl. Praha–Brno: ÚSD–Doplňek.
- HOŘENÍ, Zdeněk (ed.) (1976): *KSČ o tisku, rozhlasu a televizi (1945–1975)*. Praha: Novinář.
- JEŠUTOVÁ, Eva (a kol.) (2003): *Od mikrofonu k posluchačům*. Praha: Český rozhlas.
- KONČELÍK, Jakub (2008): *Dva tisíce slov: zrod a důsledky nečekaně vlivného provolání*. In Soudobé dějiny. Ročník 15, číslo 3–4, s. 485–544.
- KONČELÍK, Jakub (2009): *Mediální politika a srpen 1968; zřízení Úřadu pro tisk a informace jako služba Moskevskému protokolu*. In MAGÁL, Slavomír – MISTRÍK, Miloš – SOLÍK, Martin (eds.): *Masmediální komunikace a realita II*. Trnava: Fakulta masmediální komunikace UCM, s. 203–219.
- KONČELÍK, Jakub – VEČEŘA, Pavel – ORSÁG, Petr (2010): *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál.
- ORSÁG, Petr (2008): *Média československého exilu v čase „obnovení pořádku“: K některým aspektům vývoje exilových periodik po srpnu 1968*. In FORET, Martin – LAPČÍK, Marek – ORSÁG, Petr (eds.): *Média dnes. Reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. Olomouc: FF UP, s. 313–326.
- ORSÁG, Petr (2009): *Tři kultury v jedné. O roli československých exilových médií coby svorníku, který v letech 1948–1989 udržoval kontinuitu nezávislé kultury*. In MAGÁL, Slavomír – MISTRÍK, Miloš – SOLÍK, Martin (eds.): *Masmediální komunikace a realita II*. Trnava: Fakulta masmediální komunikace UCM, s. 471–489.
- OTÁHAL, Milan – NOSKOVÁ, Alena – BOLOMSKÝ, Karel (1993): *Svědectví o duchovním útlaku (1969–1970)*. Havlíčkův Brod: ÚSD a MAXDORF.
- POSSET, Johanna (1991): *Česká samizdatová periodika 1968–1989*. Brno: Továrna na sítotisk ve spolupráci se Společností pro reklamu a tisk R&T.
- REIFOVÁ, Irena (2004): *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál.
- ROHLÍKOVÁ, Slavěna (1992): *Strana, stát a masmédia*. In (kol.): *Manipulátoři*. Praha: Karolinum, s. 52–86.
- VALENTA, Josef (1972): *Referát dr. Josefa Valenty přednesený na sjezdu Svazu českých novinářů*. In Novinář. Ročník XXIV. Číslo 5, příloha Novináře, s. 16.
- VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (1996): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Edice Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, Díl 4, svazek 2. Červenec – srpen 1968. Brno: Doplňek.